

SUDBINA SPOMENIKA OSLOBOĐENJA

Spomenik Oslobođenja, autora Šime Dujmovića, pratile su kontroverze od ideje postavljanja pa sve do skidanja spomenika, a traju i danas. U radu se razjašnjavaju okolnosti oko njegova postavljanja i uklanjanja, s posebnim naglaskom na spor Antuna Vučetića-Orkete i njegove nasljednice Marije Sessa s hvarskom općinom.

Ključne riječi: *Spomenik Oslobođenja; Šime Dujmović; Hvar između dva svjetska rata; ing. Silvije Sponza; dr. Josip Avelini*

Veći dio priče o postavljanju spomenika Oslobođenja autora Šime Dujmovića na hvarskoj rivi rasvijetlila je u svom članku „Spomenik Oslobođenja“ Dejanira Burmas Domančić. Spomenik je zamišljen i prihvaćen još 1921. godine. Izvorno je otkrivanje spomenika bilo planirano za 1925., kada se obilježavala 1000. godišnjica Hrvatskog Kraljevstva. Posao se ozbiljnije uputio 1924. g., no zbog manjka novca projekt se nije uspio realizirati u planiranoj godini. Kada su se radovi približavali kraju i već je bilo zakazano otkrivanje spomenika u srpnju 1927., došao je prigovor biskupa Mihe Pušića da bi jedan *kip tog spomenika imao biti u takovoj pozi, kojom bi se vrijeđalo moralno osjećanje kršćanskog pučanstva...* Nakon razmatranja komisije, ženskom liku na spomeniku „prekrivene“ su gole grudi. Dujmović je na glavnom dijelu spomenika radio od 1. lipnja 1926. do 31. kolovoza 1927. godine.¹ Skele i ostali elementi oko spomenika bili su konačno uklonjeni prije 19. studenog 1927., kada članak o njemu uz fotografije objavljuje časopis *Svijet*. U tome članku stoji kako će spomenik uskoro biti svečano otkriven. No, je li do svečanog otkrivanja spomenika ikad došlo, nije sigurno. Po navodu iz članka donesena je pretpostavka da je to bilo 1. prosinca 1927. g., na Dan ujedinjenja, no sačuvani program proslave toga dana ne spominje spomenik. Isto tako ni program kraljeva rođendana 16. prosinca 1927. g., drugi datum koji bi bio prigodan za svečano otkrivanje.²

Izostanak bilo kakvih plakata, pozivnica, odluka općinskog vijeća, novinskih vijesti i sačuvanih fotografija upućuje na zaključak da do svečanog otkrivanja nikad nije ni došlo. Tih su godina eskalirali sukobi između načelnika Josipa Avelinija i oporbe, a početno oduševljenje ujedinjenjem i novom državom je bitno splasnulo.

1 Muzej hvarske baštine, Mali fondovi (dalje MHB, MF), 361, dopisi od 10. prosinca 1926. i 22. rujna 1927.

2 Dejanira Burmas Domančić, Spomenik Oslobođenja, *Prilozi povijesti otoka Hvara* XII/2014., 263-269; FOH, kut. 299, Spisi 1927.

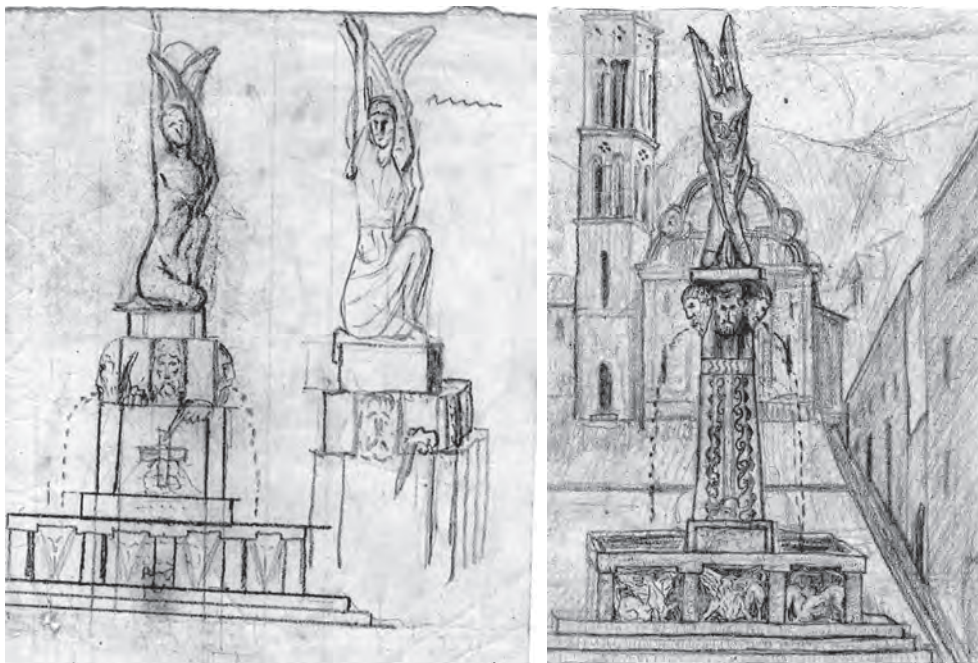
Šime Dujmović

Na sjednici vijeća 4. srpnja 1927. vijećnik Josip Budrović postavlja pitanje o *sablasni spomenika česme oslobođenja izazvane u narodu i o stanovištu, koje će Vijeće zauzeti radi nepoštovanja svojeg ranijeg zaključka*.³ Zanimljivo, ovu raspravu je spriječio vijećnik don Juraj Dulčić, u to vrijeme župnik Brusja i bliski suradnik biskupa Pušića, koji je prvi i poveo raspravu o doličnosti spomenika na sjednici vijeća 27. prosinca 1926.,⁴ rekavši: *da je to pitanje već riješeno i da postaje bespredmetno, jer kako je poznato odbor ad hoc, je u sporazumu sa Mons. Bulićem (konzervatorom don Franom, op.p.) uredio stvar, pa predlaže da se pređe na dnevni red*.⁵ Izgleda, dakle, da je Crkva bila zadovoljna Dujmovićevim prepravkom spomenika. No trvenja

3 FOH, kut. 396, Zapisnici općinskih sjednica i općinske uprave, 1921.-1939.

4 *Pitanje spomenika oslobođenja. Gos. Dn. J. Dulčić kaže, da je opazio, da općina vrši dužnost o obrani javnog morala i želi da tom pogledu bude dosljedna. Na žalost konstatira, da jedan kip spomenika oslobođenja je u takovoj pozi da vrijeđa moral. Taj kip ima se ili ukloniti, ili ispraviti. Priznaje da je i on bio odobrio sliku tog spomenika, ali slika je bila tako malena, da se nije moglo opaziti, da je taj kip skandalozan. Radi savjesti on diže svoj glas i protestira. Opazit će se, da je to sada kasno, ali kada se radi o moralu to nije nikada kasno. U gradovima biti će sličnih figura, ali to ne upliva – u gradovima ima i javnih kuća, a u Hvaru tih nemamo. Što je umjetnije od čovječjeg tijela, ali ipak mi držimo tijelo pokriveno. Protestira što taj kip stoji pred crkvom Anuncijate; apelira se na savjest vijećnika i predlaže da se taj kip ukine ili ispravi. Gos. Načelnik primjećuje da na zvoniku S. Dujma u Splitu ima također takovih kipova; da na crkvi u Korčuli kipovi Adama i Eve su goli potpuno, a također ima i u Trogirskoj crkvi tih slika golih. Svakako cijeni da o tome sada ne može stvoriti jedan sud. Spomenik je odobren od Ministarstva i od Velikog Župana. Gos. Sponza stavlja protuprijedlog: „Neka odbor uresnog povjerenstva, sporazumno sa Konservatorijalnim Uredom pretrese to pitanje o kipu na spomeniku oslobođenja, i ispiše vijeću na pretres.“ Protuprijedlog Sponze primljen je sa 10 glasova proti 7. – FOH, kut. 396, Zapisnici općinskih sjednica i općinske uprave, 1921.-1939.*

5 Isto.

Skice za Spomenik oslobođenja, MF 361

unutar vijeća sigurno su odgađala proslavu vezanu uz spomenik, a nakon atentata na Stjepana Radića u lipnju 1928. i drugih okolnosti koje su uslijedile, spomenik je ostao bez službenog čina otkrivanja.

Treba primijetiti da spomenik nije bio do kraja dovršen 1927. – analizirajući fotografije spomenika Prosper Maričić – Špaleta uočio je da je ograda spomenika s kuglama podignuta tek 1928. godine.

Daljnja sudbina spomenika jednako je zanimljiva, a problemi koji su uzrokovali konačno uklanjanje spomenika s javne površine započeli su još prije njegovog samog postavljanja. Općina je planirala napraviti kolni put uz more od Hvara do Milne, pa je u tu svrhu ekspropirala zemljište u vlasništvu Antuna Vučetića – Orkete odlukom od 17. srpnja 1922., koju je sresko poglavarstvo potvrdilo 5. studenog 1923. godine. Tom se prilikom Općina obvezala Vučetiću *da neće na tim česticama podignuti nikakove zgrade ili drugo, što bi moglo smetati vidiku za čes. zgr. 162.*⁶ Općinsko vijeće Hvara prihvatilo je 4. srpnja 1927. ugovor Općine sa Vučetićem, a isti je potvrdio veliki župan Splitske oblasti odlukom od 6. studenog iste godine.⁷ Vučetić je bio vlasnik kuće pred kojom je spomenik podignut.⁸ Prema tom ugovoru

6 MHB, MF, 266, očitovanje Općine od 4. studenog 1927.

7 MHB, MF, 266, dopis ing. Silvija Sponze od 11. veljače 1931.

8 Kuću je dao sagraditi 1814. g. parun Dinko Barbarić na zemljištu kupljenom od *conte* Rinalda Šimunića. Isprva prizemnica s podrumom, današnji oblik trokatnice dobiva 1839. godine. Kasnije prelazi u vlasništvo obitelji Vučetić, vjerojatno udajom Marije (r. 25. 9. 1817.), kćeri Dinka Barbarića i Petronile r. Kovačić, za Antunova oca Nikolu (r. 18. 10. 1818.) sina Nikole i Mariane r. Kupareo. Nadimak obitelji Joško Kovačić bilježi kao Orheta, ali u dokumentima vezanim uz spor s Općinom u pravilu se navodi

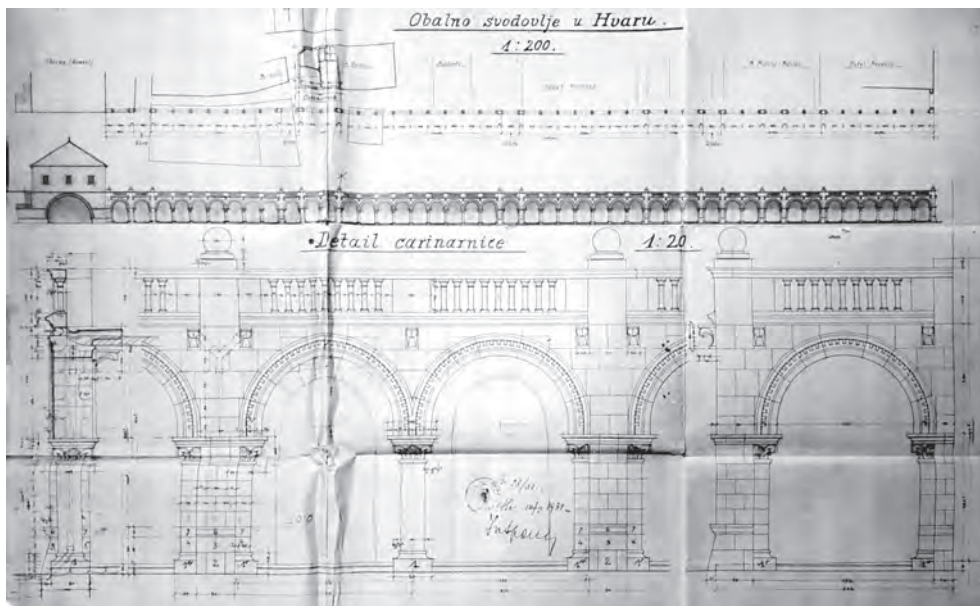
Spomenik oslobođenja, kuća Vučetić i crkva Anuncijate – prije građenja carinarnice

potvrđena je eksproprijacija zemljišta i gospodarske zgrade u vlasništvu Antuna Vučetića u svrhu gradnje kolnog puta *koji bi spajao brušku cestu kroz grad Hvar prema Milni*.⁹

Dana 7. prosinca 1927. u Splitu Općina Hvar zastupana po dr. Ivanu Cariću i Antun Vučetić zastupan po dr. Antunu Barbariću utvrđuju *ispravljenu nagodbu* kojom Općina obvezuje sebe i nasljednike da pred Vučetićeveom kućom, tj. na česticama zemlje 426/1 i 462/3, te na čestici zgrade 230 neće podizati ništa što

oblik Orketa. Vlasnik kuće u vrijeme spora bio je najmlađi od četiri Nikolina sina, Antun Luka, r. 10. siječnja 1856. godine. U Župnom arhivu u Hvaru (dalje ŽAH) u Anagrafu IV. iz 1870. (p. 304), iz kojega su i gornji obiteljski podaci, obiteljski nadimak bilježi se kao *Orhos*. Danas kuća ima više vlasnika, a u prizemlju je kafić „Anna“. Pred kućom je 1819. sagrađena i manja gospodarska zgrada, koju je grad ekspropirao i srušio 1922. godine. – Joško Kovačić, *Gradnje i pregradnje kuća u Hvaru od 1813. do 1948.*, *Grada i prilozi za prošlost Dalmacije* 19/2003., 157-158; MHB, MF, 507, Prosper Maričić – Špaleta, Hvar – slike i datumi iz građevinske povijesti (...i neki drugi bitni datumi od 1800. - 2017.).

9 MHB, MF, 266, pogodba od 15. svibnja 1931.

Silvije Sponza: Obalno svodovlje u Hvaru; MF 266

bi oduzimalo vidik bilo kojem dijelu Vučetićeve kuće i uknjižiti na tim česticama zabranu bilo kakve gradnje koja bi kući oduzimala *svjetlo, zrak ili vidik*.¹⁰ Kako vidimo, nagodba je potpisana nakon što je spomenik već bio postavljen, pa možemo pretpostaviti da ga je ili Općina podignula bespravno ili u usmenom dogovoru s Vučetićem, kao privremeno rješenje dok se ne pronađe prikladnije mjesto. Odluku o mjestu spomenika Općina je donijela početkom 1925.: *Ova općinska uprava slaže se u potpunosti s mnenjem odbora društva „Lučić“... glede položaja gdje bi se smjestila česma oslobođenja te smjerno predlaže, da ista bude postavljena na obali Hvara pred današnjom ribarnicom i to baš u četverokutu što ga prave današnje dvoje palme prema pločniku koji prolazi preko obale*.¹¹

Gradnjom carinarnice na Rivi 1931. planovi o gradnji kolnog puta su napušteni. Ona je sagrađena na zemljištu crkovinarstva hvarske katedrale, dotadašnjoj *pjaceti* crkve Gospe Anuncijate.¹² Carinarnica je trebala biti tek početak – arkade koje su

10 MHB, MF, 266, prijepis nagodbe od 7. prosinca 1929. (kako je prijepis vjerojatno nastao za spora Vučetićeve nasljednice s Općinom 1939., greškom prepisivača je nagodba datirana u tu godinu). – Međutim, posvjedočenje Općinskog Upraviteljstva od 10. prosinca 1928. (MHB, MF, 361) svjedoči da je kupljeno Vučetićevo zemljište za česmu vodovoda na obali i da mu je za to isplaćeno ukupno 44.003,79 dinara. Ovaj dokument potpisuju načelnik dr. Josip Avelini i *prisjednik* Jerko Bučić, ali ne i Antun Vučetić.

11 MHB, MF 361, dopis velikom županu od 29. siječnja 1925. – Puno ime društva Lučić je Društvo za čuvanje starina „Hanibal Lucić“ Hvar, čije djelovanje dosad nije obrađeno.

12 Crkovinarstvo je postavilo sljedeće uvjete: *da terasa ostane na raspoloženje, uživanje i slobodnu nesmetanu uporabu Crkovinarstvu Stolne crkve te na javnu uporabu – kako je do sada bilo zemljište, a Općina da plaća ovom Crkovinarstvu godišnji najam od Din:1.-(jedan) u zlatu te da dade za popravak Crkve Bl. G. od Blagovijesti 20 kvintala cementa, kada to ovo crkovinarstvo zatraži.* – ŽAH, kut. 54, prijepis zapisnika sjednice crkovinarstva od 3. ožujka 1931. i ugovor od 8. veljače 1932. Treba

Spomenik s ogradom (oko 1930.) i bez ograde (1936.)

danas pred njom trebale su se, prema zamisli arhitekta Silvija Sponze, protezati od zgrade Arsenala sve do hotela Kovačić, koji se tada nalazio na završetku Rive. I iz ovih planova je uočljivo da je premještaj spomenika bio u planu. Kako dakle gradska vlast nije ispoštovala ugovor o eksproprijaciji, a prvi prijestup toga ugovora

primijetiti da su i općinski načelnik dr. Ivo Novak i općinski *pridsjednik* Benito Kasandrić bili članovi crkvinarstva. Protiv prijedloga glasao je samo don Šime Kovačić, a njegova bojazan da će Crkva izgubiti vlasništvo nad terenom i terasom kasnije se obistinila.

bilo je postavljanje spomenika na bivšoj Vučetićevoj čestici, izbio je spor Vučetića s Općinom. Vučetića je i u ovom sporu zastupao odvjetnik dr. Ante Barbarić.¹³ Taj je spor privremeno riješen pogodbom 15. svibnja 1931. godine. Grad, zastupan po načelniku dr. Ivu Novaku – Šoletiju i *prisjedniku* Benitu Kasandriću, obvezao se izgraditi arkade pred Vučetićevom kućom, a terasa nad arkadama pripala bi Vučetiću. No, za našu temu najznačajnija je točka 4.f pogodbe koja glasi: *da će svojedobno prema financ. mogućnosti općina ista na svoj trošak odstraniti spomenik koji se danas nalazi pred čest. zgr. 231.*

Dakle, već je 1931., niti četiri godine nakon postavljanja spomenika, donijeta odluka o njegovom uklanjanju. Provođenje odluke je čekalo *financijske mogućnosti* Općine.¹⁴ Dana 19. lipnja 1933. hvarska Općina traži od Banske uprave u Splitu *pripomoć za prijenos spomenika „Oslobođenja“ s obale hvarske u park Kraljice Marije*. Načelnik Josip (Bepo) Novak – Kronjac piše kako je spomenik podignut povodom *izgradnje i otvorenja vodovoda hvarskog, te najvažnije tekovine lječilišta Hvara*, ali kako je *par metara udaljen od kuća tako da ni onda nije mogao da odskoči, jer mjesto za spomenik podnipošto ne odgovara*. Nadalje, zbog gradnje carinarnice moralo se odstraniti dio ograde spomenika *te mjesto da služi svojoj nacionalnoj svrsi i bude na ponos patriotskom Hvaru, baš obratno ruši liniju obale*. Zato je općinska uprava odabrala novo mjesto za spomenik gdje bi on došao do izražaja, na početku parka kraljice Marije, tj. u današnjem parku Šumica nedaleko crkve Zvijezde mora.¹⁵

Banska uprava očito nije reagirala na ovu molbu Općine i spomenik je ostao na svom mjestu. Iz fotografija primjećujemo da je ipak jedan dio spomenika uklonjen – spomenuta ograda maknuta je 1936. g., vjerojatno jer je otežavala ulaz u poslovni prostor u prizemlju kuće Vučetić.¹⁶

Nakon smrti Antuna Vučetića,¹⁷ spor je nastavila njegova nećakinja i nasljednica Marija Sessa.¹⁸ Iz njezinog prijedloga nagodbe s Općinom iz siječnja 1938. doznajemo da je Općina odustala od gradnje arkada pred njenom kućom jer *da bi podignuće arkada nagrdilo obalu Hvara*. Sessa je zbog toga polagala pravo na naknadu u iznosu od 60.000 dinara, koje je Općina jamčila u slučaju odustajanja od gradnje arkada. Umjesto novaca ona je tražila pravo služnosti terase nad carinarnicom, no to je pravo već pripadalo crkvinarstvu, a o terasi je brinula Bratovština sv. Križa čije je sjedište crkva Anuncijata.¹⁹

13 MHB, MF, 266, punomoć od 10. ožujka 1931.

14 Isto.

15 MHB, MF, 266, dopis od 19. lipnja 1933.

16 Hvala Prosperu Maričiću – Špaleti na informaciji.

17 *16-XII-1936- Danas je predao Bogu dušu Ante Vučetić pk. Nikole i pk. Marije Barbarić iz Hvara, umirovljeni telegrafski zvaničnik, od god. 81. Bio je okrijepljen svetoostajstvima umirućih po Vlč. Don Jozi Kiriginu, koralnom vikaru i bi pokopan uz obredni sprovod dne 18-XII-1936 u mjesnom grobištu – ŽAH, Matica umrlih V.*

18 Marija Sessa r. Vučetić (Hvar, 10. 10. 1893. – 19. 3. 1965.), kći Antunova brata Dinka i Jovanine r. Antonini. Bila je udana za Luku Sessu, no u vrijeme nasljeđivanja kuće bila je udovica. – ŽAH, Matica umrlih VI.a.

19 MHB, MF, 266, prijedlog od 31. siječnja 1938. – Crkvinarstvo je 1. ožujka 1942. dalo Mariji Sessa ključ terase, a ona izjavljuje kako je *to jedino i isključivo za vlastitu porabu, obavezom da istu držim čistu i u redu*. Crkvinarstvo je moglo oduzeti ključ kad je god htjelo i bez obrazloženja, a pravo korištenja

Spomenik na izložbi „Šime Dujmović – (ne)zaboravljeni kipar“, 2024., foto: Ivo Vučetić

postojećih arkada pred carinarnicom...; da u roku od 14 dana ožbuka sjeverni zid kuće zgr. 231...; da se u roku od 10 dana putem stručnjaka utvrdi jesu li radovi izgradnjom carinarnice i arkada izvršeni prema uslovima spomenute pogodbe i u niječnom slučaju da se po istima odredi jedna naknada štete u korist potpisnice ili

Na ovaj prvi dopis općinska uprava nije reagirala, pa Marija Sessa 23. studenog 1939. upućuje iz Splita novi dopis upravi na ruke načelnika Mihovila Domančića–Matići. Ističekako je Općina eksproprisala vrt i gospodarsku zgradu na obali za jednu bagatelarnu cijenu i to je upotrebila za sasma drugu svrhu od one, za koju je bilo eksproprisano. Kasnije Općina nije poštovala nagodbu s Antunom Vučetićem pred Okružnim sudom u Splitu 1929. godine. Spomenik i dalje stoji, radi čega je potpisnica svake godine znatno oštećena. Piše: *Postojeći spomenik sprečava vidik i slobodan pristup u prizemna dva lokala, kuće vlasnosti potpisnice. To znatno utječe na visinu kirije za te lokale i bolje iskorišćivanje. Da nema spomenika, prizemni lokali bili bi odavna udešeni za jednu lijepu radnju ili za tjeranje u njima kafanskog i drugog obrta, jer se nalaze na jednom najprometnijem položaju. Nadalje, kuća je izgubila na vrijednosti gradnjom carinarnice, a Općina nije izvršila ni jednu od preuzetih obaveza. Uzdajući se u načelnika Domančića koji je svojim rado pokazao volje, smisla i požrtvovnosti da sredi prilike u Općini hvarskoj, osobito one privatno pravne naravi, Sessa, savjetovana od odvjetnika dr. Barbarića, zahtjeva sljedeće: Općina Hvar dužna je u roku od mjesec dana, računajući od primitka ovog pisma, ukloni spomenik Oslobođenja, koji stoji pred kućom potpisnice na obali u Hvaru; da kroz isti rok postavi arkade uz zapadni zid čest. zgr. 231 u produženju*

terase se nije imalo prenijeti na njene nasljednike i baštinike. - ŽAH, kut. 54.

Spomenik u Ljetnikovcu Hanibala Lucića

da se radovi usklade preuzetim obvezama. Ukoliko se ovi zahtjevi ne ispune, traži da joj se isplati 60.000 dinara prema pogodbi.²⁰

Kako ni tada Općina nije donijela nikakvu odluku, premda je Marija Sessa više puta pregovarala s načelnikom, Sessa je poslala 15. veljače 1940. općinskoj upravi *veoma žurni predlog* tražeći rješenje u roku od 8 dana. Ukoliko do toga ne dođe, *bit će primorana da svoj privatno pravni zahtjev ostvari pred redovitim građanskim sudom.*²¹

²⁰ MHB, MF, 266, dopis od 28. studenog 1939.

²¹ Isto, dopis od 15. veljače 1940.

Općina je nakon ovog dopisa dozvala Marka Vučetića i Benita Kasandrića, koji su bili članovi općinske uprave u vrijeme dogovora Općine sa Antunom Vučetićem, da posvjedoče o tome. Marko Vučetić je rekao kako arkade pred kućom nisu izgrađene jer je Antun Vučetić bio protiv toga i da bi se spomenik bio uklonio da je isti više inzistirao na tome. Kao rješenje predlaže uklanjanje spomenika, betoniranje prostora pred kućom i odštetu u visini od 10.000 do 15.000 dinara.²² Slično je razloge odustanka od gradnje arkada svjedočio i Kasandrić, koji je istaknuo kako je Općina već bila dala izraditi kamene elemente za gradnju.²³

Općina je zatim potpisala *zapisničko utanačenje* 20. veljače 1940. kojim su se obvezali Mariji Sessa isplatiti u gotovini 22.000 dinara te do 31. svibnja 1940. god. odstraniti spomenik o svom trošku te betonirati prostor pred njenom kućom. *Utanačenje* je za Mariju Sessa vrijedilo od tog dana, a za Općinu nakon odobrenja općinskog vijeća, koje će što prije biti sazvano.²⁴

Vijeće se sastalo 29. lipnja 1940. g. i na njemu je novi načelnik Stjepan Romuald Vučetić izvijestio o utanačenju. U raspravi se za riječ javio Dinko Novak p. Luke koji je izjavio kako je općina uistinu onda dala izraditi arkade koje i danas leže onamo u kamenolomu i to za Din. 36.000: - a to sigurno znači da je općina htjela da udovolji obavezama iz sklopljene pogodbe. Zbog toga očiti razlog neizvršenja obveze bio je taj da se je stari Vučetić tome opro. Traži detaljniju pretragu arhiva jer vidi se da kroz duži period vremena nije niko od Vučetića t.j. ni on ni nasljednica urgirao ovu stvar izgradnje a ni odštete, pa bi se moglo zaključiti da i to nešto znači. Na prijedlog vijećnika Mate Zaninovića određeno je da se imenuje odbor od 3 lica. Načelnik je u odbor predložio dva vijećnika Dinka Novaka i Matu Zaninovića, te Marka Vučetića iz gradjanstva i to baš on jer je taj u godini 1931, dakle za vrijeme grad. Arkada, bio općin. prisjednikom.²⁵

Odbor je zatražio mišljenja odvjetnika dr. Dimitra Machieda i građevinskog poduzetnika Dragutina Štambuka.

Machiedo je rezimirao da se Općina nije držala obveze iz nagodbe sklopljene 7. prosinca 1929. pred Okružnim sudom u Splitu, već je *proti volje tadašnjeg vlasnika* na najvećem dijelu čestice podignut spomenik. No, Antun Vučetić je sklapanjem pogodbe 1931. g. odustao od svojih prava iz prve nagodbe. Nadalje, općinsko vijeće je 6. studenog 1932. izglasalo zaključak kojim vijeće smatra ništetnim ugovor za gradnju arkada sa gosp. Vučetićem uslijed njegove odreke navodno dane pred svjedocima u općinskom uredu. Machiedo smatra da je time pogodba iz 1931. sporazumno stavljena izvan snage te zbog toga Općina Vučetićevim nasljednicima ne duguje ništa. Napominje i da je Općina pretrpjela štetu jer je bila nabavila arkade koje nikada nisu upotrijebljene.²⁶

Dragutin Štambuk je pak ustanovio da gradnjom carinarnice nisu *povređeni uvjeti gradnje* iz nagodbe iz 1931., osim što točka 4. g. do tada nije bila izvedena.²⁷

22 Isto, zapisnik od 18. veljače 1940.

23 Isto, zapisnik od 20. veljače 1940.

24 Isto, zapisničko utanačenje od 20. veljače 1940. – U ime općinske uprave utanačenje su potpisali načelnik Miho Domančić i prisjednici Niko Papafava, Marin Kovačević i Ivan Tomičić.

25 MHB, MF, 361, zapisnik općinskog vijeća od 29. lipnja 1940.

26 MHB, MF, 266, dopis dr. Dimitra Machieda od 9. srpnja 1940.

27 Isto, tehničko mišljenje Dragutina M. Štambuka od 20. rujna 1940.

Sačuvana pogodba iz 1931. nije imala točku 4.g., pa možemo pretpostaviti da je Štambuk mislio o zadnjoj točki 4.f, koja je predviđala uklanjanje spomenika.

Vijeće se ponovno sastalo 6. listopada 1940. godine. Načelnik Vučetić obrazložio je mišljenja stručnjaka. Prijedlog odluke dao je vijećnik Dinko Novak: *Neka se Marija udova Sessa odbije sa njenim odštetnim zahtjevom koji podnesen njenim podneskom od 23. XI. 1939. god. Br. 5008/1939 obzirom na izloženo pravno mišljenje g. Dra Dimitrija Machieda i tehničko mišljenje g. Dragutina Štambuka ovlašt. preduzimača – Hvar, a stranka neka se uputi na redoviti sudski postupak. Što se pak tiče spomenika radi saobraćajnih razloga istoga neka se ukloni sa onog mjesta na obali čim za to općina bude imala raspoloživa sredstva.* Kako se više nitko nije javio za riječ, načelnik je prijedlog stavio na glasovanje i on je jednoglasno prihvaćen.²⁸

Tom je odlukom Općinskog vijeća sudbina spomenika zapečaćena. Međutim, u izvorima do sada poznatima nije bio zabilježen datum uklanjanja spomenika sa hvarske rive. Sa sigurnošću se do sad moglo samo utvrditi da je spomenik uklonjen između 6. listopada 1940., kada je odluka donesena, i 27. studenog 1941., kada je izdana priznanica Ivanu Vučetiću – Janku kojom potvrđuje, da je primio iz blagajne Općine Hvarske u naslov isplate upropaštenih civara²⁹ prigodom rušenja spomenika na obali 42,50 kuna.³⁰

Usmena predaja, kako to najčešće biva, nije baš pouzdana. Hvarski kroničar Petar Novak – Sisica, jedan od aktera lokalne političke scene u razdoblju između dva svjetska rata, donosi zapis o vodovodu i gradnji carinarnice, ali ni jednom riječju ne spominje spomenik.³¹

28 MHB, MF, 361, zapisnik općinskog vijeća od 6. listopada 1940.

29 *civire, -a (ve. civiera) – drvena nosiljka za prijenos kamenja i sl.* Radoslav Benčić, Rječnik govora grada Hvara - Forske rici i štorije, Hvar, 2014., 126. Ovdje naveden oblik *civara* vjerojatno je neuspješan pokušaj prijevoda riječi na književni jezik.

30 MHB, MF, 361, priznanica od 27. studenog 1941.

31 *U vezi sa turizmom gradski oci su još prije prvog svjetskog rata poklanjali veliku pažnju pitanju vode, sa kojom je Hvar oskudijevao, a bez koje nije se moglo zamisliti turistički napredak. Da se tome pomogne tada t.j. prije rečenog rata smoglo se sa raznih strana nešto novaca i tim novcem bilo uređeno da se sva kišnica po tvrđavi „Spagnol“ sakuplja u cisterne, i od istih preko postavljenih cijevi pod zemljom spojili veliku cisternu na hvarskoj pijaci. Istovremeno se ugradilo tri vodotoka i to: jedan ispod ondašnje pijacete crkvice Gospe Anuncijate, druga pod sv. Nikolu kod kuće Buzolić-Manjatera, te treći na pijaceti sv. Duha. Osim navedenih radova na nabavi vode, prije rata posebnu su pažnju posvetili da smogu sredstva da se na samom području Hvara ispituju tereni za možebitni izvor manjeg kapaciteta. Sav glavni izvor vode na Vorbu provedenim radovima sanirao se. Kasnije, iza rata radovima na dovod vode u grad se nastavio. Najprije se na Kopito učinio jedan manji rezervoar, zatim tri (3.) veća kod crkvice sv. Antonija, ujedno proveli pod zemljom vodovodne cijevi do samog Hvara. Tom prilikom bio je učinjen još jedan vodotok na Banketima. Naravno u boljem stilu t.j. u izrađenom bijelom hvarskom kamenu. Na istom bilo je postavljen spomen ploča sa naslovom: „Za vladavine Kralja Aleksandra itd.“ U to vrijeme ili nešto kasnije vodotok za javnu u porabu kod crkvice Anuncijate je ukinut, jer na to mjesto podignute prostorije hvarske carinarnice. Ovaj objekt po zamisli Ing. Silvije Sponza bio je dobro zamišljen. On je zamišljao da takova gradnja sa onim pompoznim arhadama svremeno se ima provesti uzdaž cijele hvarske rive, a sve u stilu Arsenala. Provođenje ovih arhada htjelo se za budućnost Hvar pretvori u jedan pravi Sredozemni gradić na moru. U tu svrhu bila je zamisao da se s vremenom ruše blok kuća Bortulin-Meneghello. Ovo je uistinu bila dobra idea, jer time bi se iz hvarske rive, iz daleka, uočila veličanstvena Loggia. – MHB, Fond Petra Novaka, 2, Petar Novak – Sisica, Od kolijevke pa do groba – Sjećanja i zapisi, III, 16-17.*

Drugi hvarski kroničar Vjekoslav Zaninović – Alviž, ujedno i čuvar spomenika nekoliko godina, bio je vijećnik od 1926. do 1930., dakle u vrijeme postavljanja spomenika. Piše kako se za postavljanje zalagao načelnik Avelini,³² a protivio se kler. Po njegovu sjećanju Crkva je iskoristila svoj jači utjecaj dolaskom NDH i ponovno je tražila uklanjanje kipa, što je i izvršeno. Spominje i obalnog radnika koji je *prvi maškinom počeo rušiti ovaj spomenik*. Naravno, vidljivo je da je ovo zapisano dosta vremena nakon uklanjanja spomenika i više se bilježi priča koja je ostala u Hvaru o ovom događaju. Nije pronađen nijedan dokument koji bi upućivao da je Crkva nakon kipareve intervencije na grudima službeno tražila njegovo uklanjanje. Naravno, ostaje mogućnost da je netko od svećenstva nagovarao nove vlasti da ubrzaju provođenje ranije odluke vijeća. Također, spomenik nije srušen, već je demontiran i većina njegovih dijelova je sačuvana. Iz zapisa doznajemo da je po demontaži do 1958. čuvan u skladištu Zanatskog poduzeća u Hvaru. Tada ga je direktor poduzeća Vicko Maričić prenio u Zaninovićevu konobu na Dolcu.³³

Vickov sin Prosper Maričić-Špaleta dugo je vremena istraživao povijest Dujmovićeva spomenika. On bilježi kako je uklanjanje zagovarao fra Dionizije Juričev, franjevac i kasnije dvorski kapelan poglavnika Ante Pavelića, koji je u Velikom tjednu 1941. propovijedao u Hvaru. Izvršitelj je bio ustaški načelnik Hvara Fabijan Grubišić, a po Maričićevoj procjeni uklanjanje je izvršeno između 10. travnja, dana uspostave NDH, i 21. travnja 1941., kada je talijanska vojska došla u Hvar.³⁴ U Hvaru postoji i predaja da je spomenik uklonjen jer je smetao pogledu iz kuće Fabijana Grubišića.

Dosad neobjavljeni dokument iz 1945., kada 11. studenog Šime Dujmović prijavljuje ratnu štetu, donekle potvrđuje Maričićevo istraživanje. Među ostalim

32 *Godine 1926. kad se je ovaj kip radio nami je u Vijeće pok. Avelini pokazivao sliku ovog kipa i njegov značaj i kako ovo sve ima bit izrađeno. On je imao ovaj značaj. Vile Hvarske pod Mletačkim i Austrijskim jarmom vape za slobodom Jer mi smo stali pod Veneciju 400 godina a pod Austriju 105 god. (jer kad smo srušili Austriju pivali smo pisme 5 vjekova već je dosta da bijasmo robovi, a bilo bi bolje da je nismo nikad isrušili). Ispod one Vile koja diže ruke i vapi za slobodom stoji mletački zmaj nad onom Vilom koja vapi dolazi Jugoslavenska vila i zdiže je dahom slobode. - Autobiografski zapisi Vjekoslava Zaninovića Alviža (1963.-1972.), u rukopisu, digitalizirani 2013. (zapisi se čuvaju kod nasljednika – hvala Mariji Zaninović Rumora na ustupljenom tekstu.*

33 *Kad smo mi ugradili konobu bio je Visko Maričić Direktor Poduzeća i zamolio nas da ga stavimo jer je njima smetao u onaj Magazin što je sada Poduzeće, a ondje je bila Drvodjelska radiona i ovo govori da će opet namjestit ga oli na rivu oli na dolac ali još od tega nema ništa a on još stoji u konobi. Visku sam bio reko kad je pita za stavit ga, stav ga, ali da bi me pito ne bi ti ga primio, ali isto radi njega sam više puta izdangubio, dođu ljudi u konobu i pitaju me za ovo a ja znam njegov značaj i moram reći osobito ako su ljudi ozbilni i indeligenntni, moram reć. Jedan put bila je jedna grupa i mora san govorit i na koncu im govorin „s vratron i spomenik koliko izdangubin radi njega“. Između ovih bio je jedan Varbanjanin i on mi odgovara po onu Varbonjsku. Pokrijtega vrićima pok Vos neće niko pitat o njemu . Ovoliko o ovome. – isto.*

34 *Zanimljivo je opažanje koje mi je poslao sa podacima koje je pronašao Prosper Maričić-Špaleta, kojem ovim putem zahvaljujem: Nijedan dokument ni sjećanje ne definira datum uklanjanja spomenika. Zanimljivo da nijedna osoba koju sam pitao a koja je u to doba živjela neposredno uz taj spomenik i igrala se na njemu ne sjeća se (ili ne želi se sjetiti) čina uklanjanja tog velikog spomenika. Te osobe su u doba uklanjanja spomenika imali od 9 do 15 godina a u času razgovora sa njima 2010. do 2018. bili su u poznim godinama, ali potpuno u dobroj psihofizičkoj kondiciji... Ima li se na umu da su ti radovi trajali više dana i da je bila korištena isključivo brojna ljudska radna snaga i primitivni životinjski transport, nevjerojatno da nema nikakvih pisanih ili slikovnih dokumenata, kao ni sjećanja. Maričić je razgovarao s 12 osoba.*

materijalnim štetama prijavljuje i *povredu dostojanstva i časti* u *IV – V 1941 god.* kada je: *Srušen spomenik na javnom trgu, koji je predstavljao djelo umjet. vrijednosti – izradjen od bijelog kamena – mramora.* Pod okupatora u vrijeme počinjenja štete navodi Talijane, a kao *prouzrokovaca povrede ustaše*.³⁵

Nakon rata Šime Dujmović privukao je pažnju dr. Nika Dubokovića Nadalinija, koji se zauzeo da se njegov opus sačuva, a pobrinuo se i da Dujmović dobije klesarskog posla. Planirano je vraćanje spomenika na javnu površinu, ali nikad nije realizirano. Duboković je htio napraviti i izložbu, no u realizaciji spriječila ga je Dujmovićeva smrt 26. siječnja 1968. godine. Nakon toga, zalaganjem Dubokovića na Dujmovićevoj kući otkrivena je 10. listopada 1969. spomen-ploča u čast umjetnika.³⁶

Konačno je skulptura 17. rujna 1969. prenesena u lapidarij Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara, kojem je Duboković bio na čelu, u prostor bivše crkve sv. Marka, gdje se zadržala do 1924. godine. Tada je premještena u ljetnikovac Hanibala Lucića, nakon što je prezentirana na izložbi „Šime Dujmović – (ne) zaboravljeni kipar“ u Lođi u lipnju i srpnju iste godine, zajedno s ostatkom sačuvanog Dujmovićeva opusa.³⁷

Više su puta iznošene razne ideje o povratku spomenika na javnu površinu. Posljednji put u svibnju 2023. kada je Gradsko vijeće grada Hvara donijelo odluku o vraćanju spomenika na mjesto nedaleko od izvornog mjesta postavljanja. No, ova odluka je dobila negativna mišljenja Konzervatorskog odjela u Splitu i imatelja skulpture Muzeja hvarske baštine. Postavljanje same skulpture u javni prostor izvan njenog konteksta značilo bi reinterpetaciju spomenika i izmjenu autorove ideje. Zbog toga Muzej planira skulpturu izložiti u predvorju novog zavičajnog muzeja u Sv. Marku, gdje će biti izložen očima javnosti, ali prezentiran kao muzejski primjerak.

Postoji još jedan Dujmovićev rad kojem ne možemo rekonstruirati povijest i čije je izlaganje omeo Drugi svjetski rat. Radi se o reljefu Krista, koji se također čuvao u Sv. Marku, a sada je u Ljetnikovcu. Prikazuje svezanog Krista okrunjenog trnovom krunom sa simbolima muke sa strane, a u podnožju je hrvatski grb i sa strana godine 641. i 1941. Očito se radilo o spomeniku povodom planirane velike proslave 1300. godina pokrštenja Hrvata. No gdje je trebao biti izložen, ne znamo. U hvarskim arhivskim fondovima do sada nismo uspjeli pronaći spomen ovog spomenika, pa možemo pretpostaviti da je naručitelj bio iz nekog drugog mjesta.

35 MHB, MF 361, Prijava ratne štete.

36 MHB, MF 361.

37 Dejanira Burmas Domančić, *Šime Dujmović – (Ne)zaboravljeni kipar*, katalog izložbe, Hvar, 2024.

THE FATE OF THE LIBERATION MONUMENT

Summary

The Liberation Monument by Šime Dujmović was surrounded by controversies from the idea of its erection to its removal, and these controversies persist to this day. Envisioned in 1921, its unveiling was planned for 1925, when the 1000th anniversary of the Croatian Kingdom was to be celebrated. However, the work prolonged until 1927, when a dispute arose over the monument's bare breasts—Church representatives demanded for them to be covered. The monument was erected before November 19, 1927, but it seems that a formal unveiling never took place, probably due to political circumstances. The monument was placed on land expropriated from Antun Vučetić-Orketa, intended for a carriage road from Hvar to Milna Bay. One condition of the expropriation was that nothing would be placed on the land that would obstruct the view from Vučetić's house, located right next to the property. This condition was violated by the monument's installation. As a result, a dispute arose between Vučetić and the Hvar municipality, which continued even after his death, when his niece Marija Sessa took up the case. The first decision to remove the monument was made in an agreement with Vučetić on May 15, 1931, and it was supposed to be relocated near the Star of the Sea Church. The agreement also provided for the construction of arcades designed by architect Silvio Sponza in front of Vučetić's house, over which Vučetić would receive a terrace. This would have been a continuation of the arcades begun with the customs building near Vučetić's house, intended to extend from the Arsenal to the Kovačić Hotel. The arcade elements were made but never installed. By 1939, when Sessa revived the dispute, the monument still had not been removed. A new removal decision was issued on October 6, 1940. It was carried out in April and May 1941, as Šime Dujmović himself noted in a 1945 war damage claim. He sought compensation for the violation of his dignity and honor due to the monument's removal during the Italian occupation, attributing the violation to ustaše. The monument was dismantled, and its sculptures were stored in the warehouse of the Crafts Enterprise. In 1958, they were moved to the wine cellar of the Zaninović-Alviž family in Dolac, and from there, in 1969, Niko Duboković-Nadalini had them transferred to the lapidary of the Center for the Protection of Hvar Island's Cultural Heritage in the remains of St. Mark's Church. Several attempts to return the monument to public space have failed. After the sculptures were displayed at the Loggia in the exhibition "Šime Dujmović – the (Un)forgotten Sculptor" in the summer of 2024, they were temporarily relocated to the garden of Hannibal Lucić's summer residence. The main sculpture of the monument is planned to be placed in the garden in front of St. Mark's Church when a new local history museum project is realized there.

Keywords: *The Liberation Monument; Šime Dujmović; Hvar between the two world wars; ing. Silvije Sponza; dr. Josip Avelini*